

Πρόταση για το σύστημα γραφής της βλαχικής γλώσσας

Σταμάτης Μπέης & Φάνης Δασούλας*

Ακαδημία Αθηνών, *Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

RÉSUMÉ

L'aroumain est une langue qui appartient au groupe des langues romanes orientales. Il est utilisé surtout comme langue à tradition orale et en voie de disparition. Sauf quelques exceptions, cette langue n'est pas enseignée de façon systématique. Bien qu'elle soit une langue à tradition orale, ses champs d'emploi sont élargis actuellement. Les systèmes d'écriture utilisés sont propres aux auteurs et ils sont constitués à partir des critères différents et ils reflètent des conceptions personnelles et des conditions historiques qui n'ont pas conduit à la formation d'une graphie unifiée. La constitution d'un système d'écriture unifié applicable aux variétés de l'aroumain est une nécessité puisqu'elle pourrait résoudre des problèmes qui résultent de la normalisation de l'usage de cette langue et de son emploi à l'enseignement et aux médias. Ce système est appuyé au critère historique d'abord, puisque son application permet de mettre en évidence l'origine de l'aroumain et son rapport avec le reste des langues romanes. Pourtant, les différences existantes avec les autres langues romanes constituent l'adoption du critère phonétique aussi nécessaire. Le système d'écriture proposé qui a été établi en tenant compte les dimensions linguistiques, historiques, géographiques et politiques de l'aroumain et les principes de la planification linguistique moderne peut constituer un outil méthodologique apte pour l'emploi écrit de cette langue.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: βλαχική γλώσσα, γλωσσικός προγραμματισμός, λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες, ρομανικές γλώσσες, συστήματα γραφής

1. Εισαγωγή

Αυτή η εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο των μελετών που σχετίζονται με τη γλωσσική πολιτική και τον γλωσσικό σχεδιασμό.¹ Ειδικότερα, εντάσσεται στο πλαίσιο του γλωσσικού προγραμματισμού, όπως ορίζεται από τον Cooper και «αφορά ηθελημένες προσπάθειες να επηρεαστεί η συμπεριφορά των άλλων ως προς την απόκτηση, τη δομή ή τη λειτουργική κατανομή των γλωσσικών τους κωδίκων» (1996: 31). Ο ορισμός αυτός καλύπτει περισσότερο την πρότασή μας για ενοποιημένη γραφή της βλαχικής γλώσσας, εφόσον δεν περιορίζει τους σχεδιαστές γλωσσικής πολιτικής μόνο στο επίπεδο κράτους-κυβέρνησης ή εξουσιοδοτημένων ιδρυμάτων, αλλά αναγνωρίζει και την σημασία κοινοτήτων ή ομάδων ή ατόμων στην προσπάθειά τους να λάβουν πρωτοβουλίες για τη διάσωση μιας γλώσσας χωρίς κρατική ή εθνική υπόσταση όπως η βλαχική.

Η βλαχική² συνιστά μια από τις γλώσσες της ανατολικής ομάδας των ρομανικών γλωσσών. Κατά την άποψη των περισσότερων γλωσσολόγων προήλθε από μία πρωταρχική ανατολική βαλκανο-ρομανική γλώσσα,³ η οποία μετά τον 10ο αιώνα μ.Χ. διασπάστηκε σε επιμέρους γλώσσες (Coteanu 1959: 47). Σύμφωνα με την καθιερωμένη μέχρι τώρα από την βιβλιογραφία ορολογία οι γλώσσες αυτές είναι: α) η ρουμανική, β) η βλαχική,⁴ γ) η μεγλενίτικη και δ) η ιστρο-ρουμανική. Οι δύο τελευταίες θεωρούνται

¹ Βλ. τη σχετική συζήτηση για τις έννοιες της γλωσσικής πολιτικής και του γλωσσικού προγραμματισμού π.χ. στο Καραντζόλα (2016: 4-8).

² Χρησιμοποιείται εδώ ο όρος βλαχική κα όχι βλάχικη, επειδή ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας αγνοεί την εθνογλωσσική διάσταση του τελευταίου όρου και του αποδίδει αποκλειστικά κοινωνιολογικές μειωτικές σημάνσεις.

³ Με τον όρο «ανατολική βαλκανο-ρομανική» εννοούμε το σύνολο των ρομανικών γλωσσών των Βαλκανίων εκτός της Δαλματικής που ομιλούνταν σε τμήμα της Αδριατικής ακτής της βαλκανικής χερσονήσου και συνιστούσε εξ αρχής χωριστή γλώσσα.

⁴ Η βλαχική διαιρείται σήμερα σε δυο διαλέκτους την αρωμουνική ή αρμανική, που ομιλείται κατ'εξοχήν από τους Βλάχους του Ελλάδας, της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας και της Ρουμανίας και την αρβανιτοβλάχικη, που ομιλείται από τους Βλάχους του αλβανικού χώρου και τους απογόνους αυτών που μετανάστευσαν στον ελλαδικό χώρο.

ασήμαντες, όσον αφορά τον αριθμό των ομιλητών (Bec 1971: 170). Σήμερα η βλαχική γλώσσα ομιλείται στις ελληνικές περιοχές της Ηπείρου, τη Θεσσαλία και της Μακεδονίας, κυρίως στην οροσειρά της Πίνδου, καθώς επίσης στη νότια Αλβανία στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και στη Ρουμανία⁵ από 300.000 περίπου ομιλητές (Winnifrith 1987: 3-5).

Η βλαχική γλώσσα λειτούργησε ιστορικά κυρίως ως προφορική και πλέον βρίσκεται σε πορεία αποσύνθεσης. Η μετάβαση στη σύγχρονη εποχή ανατρέπει προϋποθέσεις αιώνων αναφορικά με τη λειτουργία της και καθιστά για πρώτη φορά την ύπαρξή της επισφαλή (Δασούλας 2013: 6-8). Αυτή η εξέλιξη διευκολύνθηκε από τη γενικευμένη άρνηση μετάδοσης της γλώσσας στις νεότερες γενιές, φαινόμενο που περιγράφεται από τους κοινωνιογλωσσολόγους ως γλωσσική αυτοκτονία (language suicide). Στον ελληνικό χώρο αυτή ή άρνηση οφείλεται κυρίως σε ιδεολογικούς λόγους (Τσιτσιπής 1998). Ωστόσο, εξαιτίας του αρχικά σχετικά μεγάλου αριθμού ομιλητών, η βλαχική γλώσσα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται έστω και πλημμελώς μέχρι σήμερα.

Το 1997 το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε τη Σύσταση υπ' αριθμό 1333 για την προστασία της βλαχικής γλώσσας και πολιτισμού, με την οποία ζητείται από τις κυβερνήσεις των χωρών όπου ζουν Βλάχοι να ενθαρρύνουν τη χρήση της βλαχικής γλώσσας στην εκπαίδευση και στα μέσα μαζικής επικοινωνίας (Conseil de l' Europe 1997). Η Σύσταση αυτή είτε δεν εφαρμόστηκε ποτέ, είτε υιοθετήθηκε πλημμελώς από τις ενδιαφερόμενες χώρες. Εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις στην Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, στη Ρουμανία και στην Αλβανία, δεν υφίσταται συστηματική εκμάθηση της βλαχικής. Σήμερα υπάρχουν πολιτιστικοί σύλλογοι εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου που προσπαθούν να καλλιεργήσουν και να διαδώσουν αυτή τη γλώσσα.⁶ Αυτές οι προσπάθειες στην πλειονότητά τους συνιστούν μια ερασιτεχνική δράση, η οποία έχει συχνά ιδεολογικά κίνητρα και είναι αμέτοχη επιστημονικών κριτηρίων, δηλαδή δεν βασίζεται στα πορίσματα της γλωσσικής επιστήμης.

Η βλαχική γλώσσα δεν διαθέτει κοινή μορφή, αλλά συνιστά ένα σύνολο διαφορετικών μεταξύ τους ιδιωμάτων. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται στον τρόπο διδασκαλίας της. Ο κάθε διδάσκων μεταδίδει το μητρικό του ιδίωμα, χωρίς να διαθέτει επιστημονική περιγραφή όχι μόνο συνολικά της βλαχικής γλώσσας, αλλά ακόμη και του ιδιώματος που διδάσκει. Το γεγονός αυτό δημιουργεί σύγχυση στους διδασκόμενους αναφορικά με την πραγματική της μορφή, καθώς αυτό που διδάσκονται βρίσκεται συχνά σε αντιδιαστολή προς την προφορική και γραπτή πραγματικότητα της γλώσσας.

Η βλαχική γλώσσα παραμένει κατά βάση ένας προφορικός κώδικας επικοινωνίας μεταξύ των ομιλητών που την γνωρίζουν. Όπως και κάθε άλλη λιγότερη διαδεδομένη γλώσσα του ευρωπαϊκού χώρου, διαθέτει περιορισμένο αριθμό γραπτών μνημείων. Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες χρονολογούνται από το 18^ο αιώνα μ.Χ. Τα συστήματα γραφής που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς από διάφορους συγγραφείς αντανακλούν προσωπικές αντιλήψεις και ιστορικές αναγκαιότητες. Αυτές οι προσπάθειες δεν οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας κοινά αποδεκτής γραφής (Σιώκης 2002). Ακόμη και η αποτύπωσή της στο πλαίσιο μεταγενέστερων επιστημονικών προσεγγίσεων αποτελεί

⁵ Πρόκειται για περιοχές που αποτελούν τις ιστορικές κοιτίδες των Βλάχων. Σήμερα ωστόσο ένας μεγάλος αριθμός ατόμων βλαχικής καταγωγής διαμένει σε αστικά κέντρα των αντίστοιχων βαλκανικών κρατών, καθώς και σε διάφορα κράτη του εξωτερικού. Στη Ρουμανία η βλαχική ομιλείται από απογόνους των μεταναστών που προέρχονται από τις προαναφερόμενες ιστορικές κοιτίδες της Νότιας Βαλκανικής.

⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε την «Ένωση για την Αρωμουνική Γλώσσα και Πολιτισμό» στο Freiburg im Breisgau της Γερμανίας, την Εταιρεία Fârsârötul στο Bridgestone των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και την Association des Français Aroumains στο Παρίσι. Στο παρελθόν επιχειρήθηκε η διδασκαλία της βλαχικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, αλλά αυτή η προσπάθεια δεν είχε συνέχεια. Τον τελευταίο καιρό παρατηρούνται ανάλογες προσπάθειες διδασκαλίας της γλώσσας στον ελληνικό χώρο.

υπόθεση προσωπικής αντίληψης κάθε ερευνητή, δεδομένου ότι δεν υφίσταται ένα κοινά αποδεκτό αλφάβητο.

Παρά το ότι η βλαχική θεωρείται γλώσσα προφορικής παράδοσης τα πεδία γραπτής χρήσης της έχουν διευρυνθεί. Πέραν του διαρκώς αυξανόμενου όγκου επιστημονικών περιγραφών της, παρατηρείται αυξανόμενη γραπτή χρήση της. Αυτή εντοπίζεται κυρίως στη λογοτεχνική παραγωγή, στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και στις νέες τεχνολογίες όπως στο διαδίκτυο (ιστοσελίδες, ηλεκτρονική αλληλογραφία) και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook κ.λπ.).

Οι ανωτέρω κοινωνιογλωσσικές διαπιστώσεις διαμόρφωσαν μια προβληματική αναφορικά με την ύπαρξη ενιαίου συστήματος γραπτής απόδοσης της βλαχικής, το οποίο θα βασίζεται σε επιστημονικά κριτήρια. Το ενιαίο αυτό σύστημα, όπως ορίζεται από διάφορους μελετητές, ταυτίζεται με τον όρο «ορθογραφία», εφόσον αποτελεί ένα σύστημα χαρακτήρων ή συμβόλων για την καταγραφή μιας γλώσσας και τις συμβάσεις που ρυθμίζουν τη χρήση της (Κακριδής-Φερράρι 2008: 367). Δηλαδή, αποτελεί μια σχέση κωδικοποιημένη με κανόνες, που έχει καθιερωθεί ανάμεσα στην προφορική μορφή μιας γλώσσας και το σύστημα γραφής που την αποδίδει (Παπαναστασίου 2008: 75). Όπως συμβαίνει σε όλες τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες που δεν διαθέτουν κοινή μορφή, η χρήση ενός συστήματος γραπτής απεικόνισης κατάλληλου να διακρίνει τους φθόγγους διαφορετικών μεταξύ τους προφορικών ιδιωμάτων συνιστά ένα σοβαρό επιστημονικό ζήτημα. Η δημιουργία ενός ενιαίου συστήματος γραφής, ικανού να περιγράψει τις ποικιλίες της βλαχικής γλώσσας, είναι μια αναγκαιότητα που θα μπορούσε να επιλύσει τα προβλήματα που προκύπτουν κατά τη διαδικασία ενοποίησης-επισημοποίησης και χρήσης αυτής της γλώσσας. Η επίγνωση αυτής της αναγκαιότητας αποτέλεσε το έναυσμα για την διαμόρφωση της παρούσας πρότασης. Η μεθοδολογική προσέγγιση που απαιτήθηκε κατέστησε αναγκαίο τον εντοπισμό, κατά το δυνατόν, ιδιαζόντων φθόγγων των ιδιωμάτων της βλαχικής γλώσσας, για τους οποίους διαθέτουμε σαφείς γλωσσικές πληροφορίες.

2. Αλφάβητα και συστήματα γραφής της βλαχικής γλώσσας έως σήμερα

Στις πρώτες προσπάθειες γραπτής αποτύπωσης της βλαχικής γλώσσας χρησιμοποιήθηκε το ελληνικό αλφάβητο. Η χρήση του επιβλήθηκε από συγκεκριμένους ιστορικούς και ιδεολογικούς λόγους. Ο βασικότερος ιστορικός λόγος ήταν το γεγονός ότι αποτελούσε το μοναδικό σύστημα γραφής που χρησιμοποιούσαν στην γραπτή τους επικοινωνία οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της νοτίου Βαλκανικής.⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι τα συστήματα γραφής που αναπτύσσονται τότε εντάσσονται σε μια παράδοση που καλλιεργείται από πρόσωπα τα οποία διατηρούν στενή σχέση με την εκπαιδευτική δράση της ορθόδοξης εκκλησίας. Στους ιδεολογικούς λόγους συμπεριλαμβάνεται η προσπάθεια γλωσσικής αφομοίωσης μη ελληνοφώνων πληθυσμών⁸. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας δημιουργήθηκαν πολύγλωσσα λεξικά με σκοπό την εκμάθηση της ελληνικής, όπως το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη (1802 [1794]) και το αντίστοιχο τρίγλωσσο του Καβαλλιώτη (1770). Αυτές οι πρώτες προσπάθειες γραπτής αποτύπωσης της βλαχικής γλώσσας με βάση το ελληνικό αλφάβητο είχαν διαμορφώσει ήδη ένα

⁷ Ο Κ. Ουκούτας αναφέρει χαρακτηριστικά «σ' σοι σε νου ω αη τρα ρροσανε κα τρα τζη λομ Γράμμελε α ελλημ'ρου ... κα ντε ελλημ' ν κωα σε μ'πραμουταρα τουτε πλασηλε» [και να μην το έχεις για ντροπή που πήραμε τα γράμματα των Ελλήνων ... γιατί από τους Έλληνες και δώθε δανείστηκαν όλες οι φυλές].

⁸ Είναι ενδεικτικά τα εξής αποσπάσματα από τον πρόλογο του τετράγλωσσου λεξικού του Δανιήλ Μοσχοπολίτη: «Αλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, Αλλόγλωσσοι, χαρήτε, κι ετοιμασθήτε όλοι σας Ρωμαίοι να γενήτε. Βαρβαρικήν αφήνοντες γλώσσαν φωνήν και ήθη ... Λαοί οι πριν αλλόγλωσσοι αλλ' ευσεβείς τα θεία, Ρωμαίων ν' αποκτήσετε γλώσσαν κ' ομιλιάν ... Ξυπνίσατε απ' τον βαθύν ύπνον της αμαθείας, Ρωμαίικια γλώσσα μάθετε. Μητέρα της Σοφίας».

σύστημα γραφής. Πρόκειται ωστόσο για μια συμβατική μορφή γραφής, η οποία δεν απέδιδε τις φωνητικές ιδιαιτερότητες της γλώσσας.

Μεταξύ αυτών διακρίνεται για την πρωτοτυπία του το έργο του Κωνσταντίνου Ουκούτα (1797), ο οποίος εκδίδει για πρώτη φορά μια μελέτη για την εγγραμμάτιση της βλαχικής γλώσσας. Το σύστημα γραφής που προτείνει αποτελεί ίσως την πρώτη διατυπωμένη ιστορικά πρόταση για ένα αλφάβητο της γλώσσας. Η προσπάθειά του να δημιουργήσει ένα αλφάβητο που θα αποτυπώνει επακριβώς τους φθόγγους της βλαχικής φανερώνει αναπτυσσόμενη αντίληψη για τις ιδιαίτερες φωνολογικές της αποχρώσεις. Η αδυναμία του ελληνικού αλφαβήτου να καλύψει το εύρος των φθόγγων της, τον οδηγεί στην δημιουργία 12 επιπλέον γραφημάτων, βασισμένων κυρίως σε συνδυασμούς γραμμάτων.

Στον Πίνακα 1 της ακόλουθης σελίδας παρατίθενται συγκριτικά αυτά τα πρώτα συστήματα γραφής της βλαχικής κατά τον 18ο αιώνα σε σχέση με το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο. Στον πίνακα παραλείπουμε τα σύμβολα του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου που αποδίδουν φωνήματα με προφανή αντιστοιχία με γραφήματα του ελληνικού αλφαβήτου, συγκεκριμένα τα: /a/ <α>, /e/ <ε, αι>, /i/ <η, υ, ι, ει, οι, υι>, /k, c/ <κ>, /x/ <χ>, /l/ <λ>, /m/ <μ>, /n/ <ν>, /o/ <ο, ω>, /p/ <π>, /s/ <σ>, /t/ <τ>, /θ/ <θ>, /ɣ/ <γ>, /z/ <ζ>. Οι δίφθογγοι <αι> και <ει> χρησιμοποιούνται μόνο από τον Καβαλλιώτη.

Η πρώτη επίσημη προσπάθεια να καταγραφεί η βλαχική γλώσσα με βάση το λατινικό αλφάβητο ξεκινάει με τον Γ. Ρόζια (1809), ο οποίος έχει πλήρη επίγνωση των ιδιαίτερων φωνημάτων της βλαχικής, αν και το γραφικό σύστημα που αναπτύσσει σέβεται μόνο το ιστορικό κριτήριο της γλώσσας. Δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε εδώ το ιδεολογικό πλαίσιο που τον ωθεί σε αυτή την προσπάθεια. Θεωρεί τους Βλάχους της νοτίου Βαλκανικής και τους σημερινούς Ρουμάνους απογόνους Ρωμαίων, καθώς και ότι μιλούν ιδιώματα μία κοινής γλώσσας (Ρόζιας 1809: 4-23). Κατασκευάζει έτσι ένα κοινό σύστημα γραφής το οποίο διέπεται από μία άκρως καθαρολογική αντίληψη. Αυτή τον οδηγεί να γράφει τις λατινογενείς λέξεις με την πλησιέστερη προς τις ρίζες τους εκφορά, παρακάμπτοντας στις περισσότερες των περιπτώσεων την φωνητική τους εξέλιξη.⁹ Αυτή η αντίληψη τον οδηγεί να ενσωματώσει στο γραφικό του σύστημα όλα τα γράμματα του λατινικού αλφαβήτου, υποτάσσοντας την φωνητική τους πραγμάτωση στην ιστορική τους μορφή.¹⁰ Το σύστημα γραφής που κατασκευάζει, αν και καλύπτει πλήρως τα φωνήματα αμφοτέρων των γλωσσών (βλαχικής και ρουμανικής), δεν έτυχε ευρύτερης χρήσης.

⁹ Αναφέρω ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα: *conosce* αντί *cunoaște* [kunoáfte] «γνωρίζει», *omini* αντί *oamini* [oámini] ή *oamiini* [oámiini] «άνθρωποι», *bene* αντί *bine* [bine] ή *ghine* [jine], *sanitate* αντί *sănătate* [sənətáte] ή *sînatate* [sînətáte] «υγεία», *pone* αντί *pănă* [pɨ'nə] ή *pănă* [pə'nə] «μέχρι», *noapte* αντί *noapte* [noápte] «νύχτα».

¹⁰ Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση που αποδίδει την ίδια φωνητική αξία στα γραφήματα <ch> και <qu>. Έτσι, στα κείμενά του βρίσκουμε λέξεις όπως *quândo* [ki'ndo] «πότε, όταν», *quare* [káre] «ποιος, οποίος», *aquea* [atseá] «εκείνη», *qui* [tsi] «που, ο οποίος», *aquelli* [atséli] «εκείνοι», αλλά και *cu* [ku] «με», *citatea* [tsítateá] «πόλη», *callea* [kálea] «η οδός», *callu* [kálu] «άλογο», *carne* [kárne] «κρέας», *caplu* [káplu] «το κεφάλι», *face* [fátse] «κάνει». Με αυτό τον τρόπο διατηρεί την ιστορική τους ορθογραφία.

Πίνακας 1. Συστήματα γραφής της βλαχικής κατά τον 18ο αιώνα

Σύμβολα IPA	Καβαλλιώτης (1770)	Μοσχοπολίτης (1802 [1794])	Ουκούτας (1797)
ə	α	α	α
b	μπ	μπ, π ¹¹	μπ
d	ντ	Τα	ντ
ð	δ	Δ	δ
dʒ	ντζ, τζ ¹²	τζ ¹³	ντζσ
dz	ντζ, τζ ¹⁴	τζ	ντζ
f	φ	φ, υ ¹⁵	φ
g	γκ, γγ	γκ, κ ¹⁶	γκ
ʝ	γκ, γγ	γκ, κ	γγ
i	-	η ¹⁷	οι
ʒ	ζ (+ι)	ζ (+ι)	ζσσ ¹⁸
ʎ	λλ (+ι)	λλ (+ε/η/ι)	λλ´
ɹ	νν (+ε/ι)	νν	μ´
r	ρ, ρρ	ρ, ρρ	ρ, ρρ ¹⁹
ʃ	σσ	σσ	σσ ²⁰
ts	τζ	τζ	τζ
tʃ	τζ	τζ	τζσ
u	ου	ου	υ, ου ²¹
v	β	β, ύ ²²	β
ks	ξ	ξ	ξ
j	γ	γ	γ (+ι)

¹¹ Συχνά ο Μοσχοπολίτης αποδίδει το /b/ τότε με το γράφημα <π>, *άρπουρλλι* [árpuɾli] «τα δένδρα», *πράτζε* [pɾáʦe] «φωνή» και τότε με τον συνδυασμό γραμμάτων <μπ>, *μπανέμου* [bənɛmu] «ζούμε», *μπουρίκλου* [buɾikli] «ομφαλός», *άμπρα* [áibɾa] «έχει». Η πρώτη περίπτωση παρατηρείται κυρίως στις εσωτερικές συλλαβές των λέξεων και η δεύτερη στην αρχική π.χ. *μπαρπάσλη* [bɛɾpásli] «άνδρες». Δεν θεωρούμε ότι το γράφημα <π> αποδίδει κάποια ιδιοματική εκφορά, επειδή οι σύγχρονοι μοσχοπολίτες συγγραφείς, καθώς και τα σημερινά βλαχικά ιδιώματα αποδίδουν τον ίδιο φθόγγο στις αντίστοιχες λέξεις με το σύμφωνο .

¹² Συνήθως ο Καβαλλιώτης αποδίδει το φθόγγο [dʒ] με τον συνδυασμό γραμμάτων <ντζ> (*αντζούνγκου* [aɱʒúnɡu] «φτάνω», *ντζόκου* [ɱʒóku] «παίζω»). Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιεί και το γράφημα <τζ> *ατζούτου* [aɱʒútu] «βοηθώ», *τζουράτου* [ɱʒurátu] «όρκος», με το οποίο αποδίδει επίσης τους φθόγγους [ts] και [tʃ].

¹³ Στον Μοσχοπολίτη το γράφημα <τζ> αποδίδει τον φθόγγο [dz] και σε κάποιες περιπτώσεις τον φθόγγο [dʒ], όταν ακολουθούν τα φωνήεντα [o], [u] και η δίφθογγος [iu], *τζόια* [ɱʒóia] «η Πέμπτη», *τζουνάπινε* [ɱʒunápine] «κέδρο», *ατζιούτζη* [aɱʒútsi] «βοηθός». Ωστόσο, με το ίδιο γράφημα <τζ> αποδίδεται και ο φθόγγος [tʃ], *τζόκουρη* [tʃókuri] «σφυριά», *κουπάτζου* [kupátʃu] «δρυς», *λλιρτατζιούνια* [lirtatʃúnia] «συγχώρεση», καθώς και ο φθόγγος [ts].

¹⁴ Συνήθως ο Καβαλλιώτης αποδίδει το φθόγγο [dz] με τον συνδυασμό γραμμάτων <ντζ> (*ντζάτζε* [ɱʒátse] «δέκα», *ντζίκου* [ɱʒíku] «λέω», *ντζούα* [ɱʒúə] «μέρα»). Ωστόσο σε ελάχιστες περιπτώσεις αποδίδει το φθόγγο [dz] με το γράφημα <τζ> *γκόρτζου* [gódzu] «αγριοαχλαδιά», *ράτζα* [rátʒa] «ακτίνα». Με το ίδιο γράφημα <τζ> αποδίδει επίσης τους φθόγγους [ts] και [tʃ].

¹⁵ Ο Μοσχοπολίτης χρησιμοποιεί το γράφημα <υ> μόνο στις εξής λέξεις: *κάυτα* - *καύτζη* «γυρεύουν-γυρεύεις», *αύτου-αύτε* «ακούουν-ακούει», *αυάτου* - *αυάτα* «υποφέρω-βαστάει (διαρκεί)», οι οποίες βάσει της φωνητικής των συγχρόνων του αλλά και των σημερινών ιδιωμάτων αποδίδονται ως : káftə-káftsi, ávdu-ánde, arándu-arándə. Δηλαδή το γράφημα <υ> σε μία περίπτωση αποτυπώνει το φθόγγο [f] και σε δύο το φθόγγο [v].

¹⁶ Ο Μοσχοπολίτης χρησιμοποιεί ενίοτε το γράμμα <κ> για να αποδώσει τους φθόγγους [g] και [ʝ], *φάκου* [fáku] «οξιά», *έρκιλλε* [erʝile] «τα χόρτα».

¹⁷ Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε εδώ ότι ο Μοσχοπολίτης προσπαθεί να αποδώσει το σημερινό βλαχικό κεντρικό φωνήεν /i/ με το γράμμα <η> ειδικά στις καταλήξεις. Διατηρούμε ωστόσο επιφυλάξεις,

Κατά την επικρατούσα αντίληψη το πρώτο σύστημα γραφής της βλαχικής γλώσσας που βασίστηκε στο λατινικό αλφάβητο επινοήθηκε το 1813 από τον Μποϊατζή (1813). Προφανώς αυτή η αντίληψη ενισχύθηκε από το γεγονός ότι ο Μποϊατζής δημιουργεί ένα αλφάβητο αποκλειστικά για την βλαχική γλώσσα και επιπλέον εκδίδει την πρώτη γραμματική της. Το ιστορικό κριτήριο που αποτέλεσε το βασικό επιχείρημα του Ρόζια (1809: 16)²³ για τη χρήση των λατινικών γραμμάτων επικαλέστηκε και ο Μποϊατζής. Σύμφωνα με αυτό, μια λατινογενής γλώσσα δεν μπορεί παρά να γραφεί με το αλφάβητο της γλώσσας προέλευσης, δηλαδή της λατινικής (Μποϊατζής 1813: ιγ').²⁴ Ωστόσο, ο Μποϊατζής δεν αγνοεί και το φωνητικό κριτήριο, γεγονός που καθιστά το σύστημα γραφής του ως ένα από τα πιο διαδεδομένα μέχρι σήμερα. Η καθαρολογική αντίληψη που διέπει το γραφικό σύστημα του Ρόζια εντοπίζεται εν μέρει και στον Μποϊατζή.

Πίνακας 2. Το αλφάβητο του Μποϊατζή 1813 ²⁵

IPA	Γραφήματα Μποϊατζή
ə	â
k	c (+a/o/u/σύμφ.)
c	k (+e/i/y)
d	d, dh ²⁶
ɟʒ	ĵ
dz	z
ɟ	gj
x	h
ɪ	i, y (+ ελληνικές λέξεις που περιέχουν υ)
i	i
ʒ	J
ʎ	lj
p	nj
ʃ	sh
θ	th

επειδή δεν γνωρίζουμε την ακριβή προφορά, καθώς σε ορισμένα σημερινά ιδιώματα το /ɨ/ πραγματώνεται ενίοτε και ως [i].

¹⁸ Το τελευταίο γράμμα «σ» στο γράφημα <ζσσ> φέρει ως διακριτικό σημείο μια δασεία.

¹⁹ Η εκφορά του γραφήματος <ρρ> σύμφωνα με την παρατήρηση του Ουκούτα είναι ίδια με αυτή του σερβικού <ρ>.

²⁰ Το τελευταίο <σ> φέρει δασεία.

²¹ Το παλαιογραφικό <8> χρησιμοποιείται από όλους τους συγγραφείς της εποχής, για να αποδώσει το φωνήεν /u/, το οποίο επίσης χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις. Ωστόσο, ο Ουκούτας κάνει σαφή διάκριση μεταξύ του παλαιογραφικού γραφήματος <8>, το οποίο χρησιμοποιεί στις εσωτερικές συλλαβές και του διγράμματος <ου> που χρησιμοποιεί στις καταλήξεις, θέλοντας να δηλώσει ότι αποδίδει την ημιφωνική πραγμάτωση του [u].

²² Βλ. υποσημ. 16.

²³ Εκτός από την η πίστη του ότι οι Βλάχοι είναι απόγονοι των «παλαιών Ρωμάνων», μεταξύ των λόγων που αναφέρει ο Ρόζιας για την χρήση του λατινικού αλφαβήτου είναι και ότι το ίδιο κάνουν Ιταλοί, Ισπανοί και Γάλλοι που είναι από «Ρωμανική γενεά».

²⁴ Όπως αναφέρει ο ίδιος, «συνέταξε λατινικό αλφάβητο της βλαχικής γλώσσας, καθώς έκαναν πολύ πρότερον και όλοι οι θυγατέροι της λατινικής».

²⁵ Στον παρόντα πίνακα παραλείπουμε τα σύμβολα του IPA [a, b, d, e, f, g, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v] που αποδίδονται όπως τα αντίστοιχα του Μποϊατζή.

²⁶ Θεωρούμε ότι ο Μποϊατζής αντικαθιστά εσκεμμένα το φώνημα <dh> [ð] με το <d> [d]. Το συμπέρασμα προκύπτει από το γεγονός ότι δεν κάνει πουθενά ειδική αναφορά σε αυτό. Ουσιαστικά καταργεί ένα διακριτό φώνημα της βλαχικής γλώσσας, γεγονός που καθιστά το αλφάβητό του προβληματικό και σε αυτό το σημείο.

ts	ç (+a/o/u) , c(+e/i/)
tf	cs
ks	x
γ	g (+ ελληνικές λέξεις που γράφονται με γ)
j	j

Εκτός του ότι προσπαθεί να εκσυγχρονίσει τη βλαχική γλώσσα αντικαθιστώντας στοιχεία του προφορικού λόγου με νεολογισμούς παρατηρούμε μια προσπάθεια να αποδώσει ορισμένες λέξεις βάσει μιας αρχαιότερης λατινικής εκφοράς και όχι με τη σύγχρονή τους προφορά.²⁷ Πιθανόν η ίδια αντίληψη να τον οδήγησε στην απόδοση του φωνήματος /i/ όχι με ιδιαίτερο γράφημα αλλά με το <i>, δηλαδή το ίδιο γράφημα που αποδίδει και το φώνημα /i/. Η καταγραφή του φωνήματος /i/ από συγχρόνους με τον Μποϊατζή συγγραφείς και η δομική του σχέση με τα σημερινά βλαχικά ιδιώματα πιστοποιεί ότι δεν αγνοούσε την φωνητική του αξία. Συνεπώς, η αντικατάσταση του από τον Μποϊατζή με το φώνημα /i/ δεν συνιστά άγνοιά του, αλλά εσκεμμένη προσπάθεια να επαναφέρει μια αρχαιότερη «ρομανική» εκφορά που είχε εκλείψει στις μέρες του.²⁸ Επισημαίνουμε επίσης ως αδυναμία του αλφαβήτου του τη χρήση κοινού γραφήματος για διαφοροποιημένα φωνήματα, γεγονός που δυσχεραίνει μια ακριβή φωνητική απόδοση ορισμένων λέξεων αν ο αναγνώστης δεν τα γνωρίζει εκ των προτέρων. Είναι χαρακτηριστικό ότι με το γράφημα <z> αποδίδει τόσο το φώνημα /z/ όσο και το φώνημα /dz/. Συνεπώς, οι λέξεις *ginere* [dzinere] «γαμπρός», *dzua* [dzúa] «ημέρα», *zahare* [záhare] «ζάχαρη», *zizáne* [zizane] «ζιζάνιο» εμφανίζονται στα κείμενα του Μποϊατζή με την μορφή *zinere* [zinere], *zua* [zúa], *zahare* [záhare], *zizane* [zizáne].

Από τότε διευρύνθηκε η χρήση του λατινικού αλφαβήτου, τα σύμβολα του οποίου χρησιμοποιήθηκαν με διαφορετικό τρόπο, για να αποδώσουν τους φθόγγους της γλώσσας. Πρόκειται για συστήματα γραφής που θεωρούνται «παραδοσιακά αλφάβητα». Το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι η χρήση χαρακτήρων με διακριτικά σημεία που προέρχονται ή εμπνέονται από το σύστημα γραφής της ρουμανικής γλώσσας, η οποία αποτελεί την πλησιέστερη ως προς τη βλαχική ρομανική γλώσσα.

Στο πλαίσιο αυτής της μελέτης είναι ανέφικτη η παρουσίαση όλων των συστημάτων γραφής που αναπτύχθηκαν από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα, τα οποία συχνά δεν αποτελούν πάρα προσωπικές εμπνεύσεις κάθε συγγραφέα. Θα περιοριστούμε λοιπόν στις πιο πρόσφατες και ευρύτερα διαδεδομένες περιπτώσεις. Από αυτές η πιο γνωστή απόπειρα γραπτής απόδοσης της βλαχικής γλώσσας αποτελεί το σύστημα που προτάθηκε σε Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε με αυτό τον στόχο στη Μπίτολα (Μοναστήρι) της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας το 1997 (Cunia 2010: 3). Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτού του αλφάβητου σε αντίθεση με την πλειονότητα των γλωσσών της Ευρώπης είναι η χρήση γραμμάτων χωρίς διακριτικά σημεία εκτός από το γράφημα <ã>. Οι ιδιάζοντες φθόγγοι αποδίδονται με ακολουθίες γραμμάτων όπως οι συνδυασμοί: <sh, ts, lj, nj>.

Αυτή η προσπάθεια δεν είναι άμοιρη ιδεολογικών προθέσεων. Κύρια επιδίωξή της η διαφοροποίηση από το ρουμανικό σύστημα γραφής. Ωστόσο, πολλά γράμματα και συνδυασμοί γραμμάτων του προαναφερομένου αλφάβητου αποδίδουν πολλούς φθόγγους με το σύστημα γραφής της ρουμανικής γλώσσας όπως τα <c, ce, ci, che, chi, g, ge, gi, ghe, ghi, ea, oa>. Κατά τους εμπνευστές του συγκεκριμένου συστήματος γραφής η χρήση

²⁷ Αναφέρονται ως παράδειγμα οι λέξεις *părinte* [pərɪnte] «γονέας» και *aridzi* [ari'dzi] «γελάς», οι οποίες στα κείμενα του Μποϊατζή έχουν την μορφή *parinte* [parɪnte], *arizi* [aridzi].

²⁸ Αναφέρονται ως παράδειγμα οι λέξεις *incărcare* [ɪncərcəre] «φόρτωμα, φόρτωση» και *zburitsi* [zburɪ'tsi] «μιλάτε», οι οποίες στα κείμενα του Μποϊατζή έχουν την μορφή *incarkare* [ɪnkarkəre] και *zburici* [zburitsi].

των ανωτέρων συνδυασμών επιβλήθηκε από την ανάγκη ευχερούς χρήσης της βλαχικής γλώσσας από τα σύγχρονα ηλεκτρονικά μέσα. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, αποφεύγεται η χρήση γραμμάτων που περιλαμβάνουν διακριτικά σημεία, ώστε να διευκολυνθεί η χρήση της γλώσσας στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο.

Πίνακας 3. Συστήματα γραφής που χρησιμοποιήθηκαν σε λεξικογραφικές συλλογές γραφής²⁹

IPA	Νικολαΐδης (1909)	Papahagi (1963)	Caragiu-Marioțeanu (1997)
ə	ă	ă	ă
k	κ	c (+a/ă/o/u/σύμφ.)	c (+a/ă/â/o/u/σύμφ.), k,q (σε νεολογ.)
c	κ	k (+e/i/)	ch (+e/i), k,q (σε νεολογ.)
ð	δ	ð	dh
dʒ	τζ(+ι) ³⁰	ǰ	g(+e/i)
dz	τζ	dz	ɟ
g	γκ	g (+a/ă/o/u/σύμφ.)	g (+a/ă/â/o/u/σύμφ.)
ʝ	γκ	ǧ	gh (+e/i)
x	χ	h	h
i	α̂, ι̂ ³¹	î	â, î
ʒ	ζ (+ι)	J	J
λ	λ (+ι)	l'	l'
ɲ	ν (+ι)	n'	n
θ	θ	θ	th
ts	τσ	t	t
tʃ	τσ (+ι)	c	c (+e/i)
ks	ξ	x	x
y	γ	γ	y
j	γ	γ	y
			w (σε νεολογ.)

Η διαδικασία της εγγραμμάτισης εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να αποτελεί στοιχείο διχογνωμιών μεταξύ των Βλάχων λογίων, δεδομένου ότι αρκετοί προτιμούν τη χρήση παραδοσιακών τρόπων γραφής που εμπνέονται από το σύστημα γραφής της ρουμανικής. Οι διχογνωμίες αυτές και η πολυμορφία των προτεινόμενων συστημάτων γραφής της βλαχικής συντέλεσαν στη διαμόρφωση της επιστημονικής προβληματικής που αποτέλεσε το έναυσμα για την εκπόνηση αυτού του άρθρου. Αυτό διαρθρώνεται σε δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος επικεντρώνεται στα πραγματικά προβλήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν έως τώρα για τη γραφική απεικόνιση της βλαχικής. Ο δεύτερος προτείνει μια νέα πρόταση γραφής

²⁹ Στον παρόντα πίνακα παραλείπονται τα σύμβολα του IPA που αποδίδονται ακριβώς με τα ίδια γραφήματα από τα προηγούμενα συστήματα γραφής με λατινικό αλφάβητο, καθώς και τα σύμβολα που αποδίδουν φθόγγους με προφανή αντιστοιχία με τα ελληνικά γραφήματα που χρησιμοποιεί ο Νικολαΐδης. Συγκεκριμένα: /a/ <a>, /e/ <ε, αι>, /i/ <ι, υ, ι, ει>, /k, c/ <κ>, /x/ <χ>, /l/ <λ>, /m/ <μ>, /n/ <ν>, /o/ <ο, ω>, /p/ <π>, /s/ <σ>, /t/ <τ>, /θ/ <θ>, /ʎ/ <γ>, /z/ <ζ>. Πρέπει να προστεθεί ότι ο Papahagi έχει εντάξει στο σύστημα γραφής του και το γράφημα <î> ή και <rr> για να αποδώσει φθόγγους της αρβανιτοβλαχικής διαλέκτου.

³⁰ Στο σύστημα γραφής του Νικολαΐδη οι ουρανικοί φθόγγοι [ʎ], [ɲ], [tʃ] και [dʒ] αποδίδονται από τα αντίστοιχα γραφήματα <λ>, <ν>, <τσ>, <τζ>. Η δήλωση του ημφώνου γίνεται με την τοποθέτηση του συμβόλου /_ / κάτω από το «ι» των γραφημάτων αυτών.

³¹ Το σύμβολο /_ / τοποθετείται πάνω τα αντίστοιχα γραφήματα /a/ και /i/.

βασισμένη σε ασφαλέστερα επιστημονικά κριτήρια. Ως ενδιάμεση λύση που επιλύει τα περισσότερα προβλήματα που προέκυπταν ως τώρα, βασίζεται τόσο σε προγενέστερες ορθές προτάσεις, όσο και στις νεότερες που θα προταθούν σε αυτή τη μελέτη. Η ακολουθημένη μεθοδολογική προσέγγιση βασίζεται στη συγκριτική ανάλυση μεταξύ υπαρκτών συστημάτων γραφής και του προτεινομένου από την παρούσα μελέτη. Συγκεκριμένα θα γίνει σύγκριση μεταξύ των σύμβολων του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου (International Phonetic Alphabet), των γραφημάτων του συστήματος γραφής που προτείνονται σε αυτή τη μελέτη και των αντίστοιχων γραφημάτων που προτείνονται: α) από το Συνέδριο της Μπίτολα του 1997³² και β) από το περιοδικό *Fara Armânească* (Biblioteca Fara Armânească 1993: 1-5), που χρησιμοποιεί το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα των παραδοσιακών αλφαβήτων. Το κριτήριο επιλογής των δύο ανωτέρων συστημάτων γραφής για την συγκριτική μελέτη καθορίστηκε από το γεγονός ότι αποτελούν τα πλέον διαδεδομένα σήμερα. Αποφεύχθηκε συνεπώς η μελέτη κάθε συστήματος γραφής που διαμορφώθηκε για συγκεκριμένες επιστημονικές περιγραφές.³³ Συνεπώς, οι παρατηρήσεις και η κριτική που ακολουθεί, αφορούν στα συστήματα γραφής που απεικονίζονται στον πίνακα 4. Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, προτείνουμε την αντικατάσταση κάποιων από τα γραφήματα αυτού του συστήματος γραφής από αυτά των παραδοσιακών λατινικών αλφαβήτων που εμπνέονται από το σύστημα γραφής της ρουμανικής γλώσσας με λατινικό αλφάβητο ή από τα γραφήματα που υιοθετήσαμε, σύμφωνα με τα επιστημονικά κριτήρια που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια.

Πίνακας 4. Επικρατέστερα συστήματα γραφής της βλαχικής και προτεινόμενο

IPA	Γραφήματα Συνεδρίου της Μπίτολα	Γραφήματα της Fara Armânească	Προτεινόμενα γραφήματα
ə	ã	ă	ă
i	ã	î, â	î
k, ts	c	c	c
c	ch	ch	ch
ð	dh	d	dh
dz	dz	dz	dz
ʃ	gh	gh	gh
j	y	v, y	y
ʎ	lj	î	î
ŋ	nj	ń	ń
ʃ	sh	ș	ș
ʒ	j	j	j
θ	th	th	th
ts	ts	ț	ts
ɣ	g	g	g

Το πρώτο πρόβλημα, που παρουσιάζεται για τους ομιλητές των νότιων βλαχικών ιδιωμάτων, ο αριθμός των οποίων ξεπερνά τον αριθμό των ομιλητών των βορείων

³² Είναι το πιο διαδομένο σύστημα γραφής κυρίως στη βλαχική διασπορά των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης. Σύμφωνα με τον T. Cunia, έναν από τους βασικούς διαμορφωτές του, οι κανόνες του είναι οι μοναδικοί που διαμορφώθηκαν συλλογικά από αντιπροσώπους Βλάχων όλων των κρατών. Είμαστε ωστόσο σε θέση να γνωρίζουμε ότι το συνέδριο της Μπίτολα δεν εκπροσωπήθηκαν οι Βλάχοι του Ελλαδικού χώρου, οι οποίοι όχι μόνο κατοικούν στις σημαντικότερες ιστορικές κοιτίδες αυτού του πληθυσμού, αλλά επίσης αποτελούν την πλειοψηφία των ομιλούντων τα ιστορικότερα ιδιώματα της βλαχικής γλώσσας (βλ. Cunia 2010: 3).

³³ Βλ. ενδεικτικά πίνακες 3 και 7.

βλαχικών ιδιωμάτων, είναι η μεταγραφή δύο διαφορετικών φθόγγων, των φωνηέντων /ə/ και /i/, με το ίδιο γράφημα <ă> του συστήματος του Συνεδρίου της Μπίτολα. Στα νότια βλάχικα ιδιώματα, που αντιπροσωπεύουν το σύνολο σχεδόν των βλαχικών ιδιωμάτων της Ελλάδας, τα φωνήεντα /ə/ και /i/ αποτελούν διαφορετικά φωνήματα π.χ.: /arɨ'ʉ/ «ποτάμι» ~ /arə'ʉ/ «κακός», /arɨ'dzi/ «γελάς» ~ /arə'dzi/ «σειρές, αράδες». Αν υιοθετήσουμε το σύστημα γραφής του Συνεδρίου της Μπίτολα τότε με τη μορφή: <arău>, θα αποδίδονται ταυτόχρονα η λέξη που σημαίνει «ποτάμι» και η λέξη που σημαίνει «κακός». Επίσης, με τη μορφή <arădză> θα αποδίδονται ταυτόχρονα η λέξη που σημαίνει «γελάς» και η λέξη που σημαίνει «σειρές, αράδες». Αντίθετα, η χρήση των γραφημάτων <ă> και <î> που προτείνεται από τα παραδοσιακά αλφάβητα είναι προτιμότερη για τη γραφή των φωνηέντων /ə/ και /i/ αντίστοιχα, εφόσον δίνει τη δυνατότητα να μην χρησιμοποιηθεί το ίδιο γράφημα <ă> για να αποδοθούν λέξεις με διαφορετική σημασία και μορφή όπως οι παραπάνω.

Το Συνέδριο της Μπίτολα, έχοντας απορρίψει την αποδεκτή από τα περισσότερα αλφάβητα της Ευρώπης αρχή να φέρουν ορισμένα γράμματα διακριτικά σημεία, πρότεινε τα γραφήματα: <sh> και <ts>, που αντιστοιχούν στα γραφήματα <ʃ> και <tʃ> των «παραδοσιακών αλφαβητών» για τη γραφή των συμφωνικών φθόγγων: [ʃ] και [tʃ] π.χ. shapte [ʃápte] «επτά», tsintsi [tsíntsi] «πέντε». Το πρόβλημα που δημιουργείται με αυτή την πρόταση αφορά στο γράφημα: <sh>. Η χρήση του προκαλεί σύγχυση, γιατί δηλώνει ταυτόχρονα το συμφωνικό φθόγγο /ʃ/ και το συμφωνικό σύμπλεγμα φθόγγων /sx/ π.χ. shapte [ʃápte] «επτά» ~ sholarhiu [sxolarxiú] «σχολαρχείο, σχολείο μέσης εκπαίδευσης». Η ακολουθία των συμφώνων /s/ και /x/: /sx/, που είναι υπαρκτή στη βλαχική, παρουσιάζεται κυρίως σε έναν πολύ μικρό αριθμό λέξεων κατά βάση ελληνικής προέλευσης π.χ. shismă [sxízma], moshostafilă [mosxostáfilə]. Σύμφωνα λοιπόν με το φωνητικό κριτήριο, θεωρούμε ότι το γράφημα <sh> πρέπει να αντικατασταθεί από ένα γράφημα με διακριτικά σημεία, όπως το <ʃ>, που επιτρέπει την διάκριση του συμφώνου /ʃ/ και της ακολουθίας συμφώνων /sx/ π.χ. ʃapte [ʃápte] «επτά» ~ shismă [sxízma] «διαφωνία, διένεξη» (Béis 2008: 105).

Τα γραφήματα που αποτελούνται από συνδυασμό δύο γραμμάτων για την αναπαράσταση ενός και μόνου φωνήματος, συνήθως στα συστήματα γραφής των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, δηλώνουν ένα φθόγγο που είναι καρπός μιας φωνητικής ή φωνολογικής εξέλιξης προς τη σημερινή προφορά. Στην περίπτωση που οι ακολουθίες δύο γραμμάτων χρησιμοποιούνται ως γραφήματα που αναπαριστούν ένα φώνημα, υπάρχει ο κίνδυνος να δηλώνονται ταυτόχρονα αυτό το φώνημα και η διαδοχή των δυο φωνημάτων που δηλώνουν κάθε γράμμα χωριστά. Γι' αυτό το λόγο, η χρήση γραμμάτων με διακριτικά σημεία στην θέση γραφημάτων που αποτελούνται από δύο γράμματα είναι πιο κατάλληλη για την γραφή γλωσσών που δεν διαθέτουν ένα επισημοποιημένο σύστημα γραφής από το παρελθόν, ούτε λογοτεχνία διαδεδομένη. Συνεπώς, το κριτήριο της χρήσης γραμμάτων χωρίς διακριτικά σημεία που προτάθηκε στο Συνέδριο της Μπίτολα δεν αποδίδει τις φωνητικές και φωνολογικές ιδιαιτερότητες της βλαχικής γλώσσας (Béis 2008: 105-106).

3. Προτεινόμενα κριτήρια και αρχές για τη δημιουργία ενιαίου συστήματος γραφής

Έχοντας πάντα υπόψη την επιστημονική προβληματική που αναπτύχθηκε ως τώρα, θεωρούμε ότι κάθε προσπάθεια πρότασης ενός συστήματος γραφής θα πρέπει να βασίζεται σε κριτήρια που είναι κοινώς αποδεκτά και αντιστοιχούν στους βασικούς άξονες και τις γενικές αρχές για την υιοθέτηση ορθογραφίας σε μια γλώσσα (Coulmas 1996, 2003). Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου (2008: 75) είναι:

«κατ' αρχάς η ιστορική αρχή. Συνίσταται στην επιλογή και εφαρμογή στη γλώσσα ορθογραφικών προτύπων που συνδέονται με τα παλαιότερα στάδια της. Δεύτερον η αρχή της απλούστερης γραφής. Αφορά στην προσαρμογή μιας ιστορικής ορθογραφίας προς την κατεύθυνση της φωνηματικής γραφής. Και τρίτο η αρχή της αναλογίας. Συνίσταται στην ορθογράφιση με βάση πρότυπα που υπάρχουν και λειτουργούν για τη συγκεκριμένη γλώσσα».

(Οι παραπάνω αρχές αντιστοιχούν στα κριτήρια που τηρήθηκαν με την ίδια ιεραρχική σειρά στην παρούσα πρόταση γραφής της βλαχικής γλώσσας.

Η ιστορική αρχή τηρείται όταν κατά κάποιο τρόπο είναι η γνωστή η προέλευση και διαχρονική εξέλιξη μιας γλώσσας που προέρχεται από μια άλλη παλαιότερη, νεκρή σήμερα γλώσσα με μεγάλη γραπτή διάδοση. Αυτός είναι και ο λόγος που προκρίθηκε η ιστορική αρχή ή αλλιώς το ιστορικό κριτήριο και αφορά στη σύνδεση της βλαχικής γλώσσας με τη γλώσσα προέλευσης που είναι η λατινική, καθώς και με τις πλησιέστερες σε αυτή λατινογενείς γλώσσες. Με βάση αυτό το κριτήριο, θα πρέπει να υιοθετηθεί και προσαρμοστεί μέχρι ενός σημείου το ορθογραφικό σύστημα της ρουμανικής γλώσσας, καθώς είναι η πλησιέστερη προς τη βλαχική διαδεδομένη γλώσσα, που το σύστημα γραφής της επίσης βασίστηκε στο ιστορικό κριτήριο, ακολουθώντας ορισμένους κανόνες γραφής που εφαρμόζονται στην ιταλική γλώσσα. Με την υιοθέτηση αυτού του κριτηρίου, προβάλλεται η ρομανική καταγωγή αυτής της γλώσσας και η γραπτή της μορφή παραπέμπει στη σχέση της με τις υπόλοιπες ρομανικές γλώσσες.

Η επίκληση του ιστορικού κριτηρίου δεν βασίζεται μόνο στη σχέση καταγωγής της βλαχικής. Μπορεί η προέλευσή της από τη δημόδη λατινική γλώσσα (προγονική γλώσσα των σημερινών ρομανικών γλωσσών) να αποτελεί ένα σημαντικό λόγο για αυτή την επιλογή, ωστόσο γλωσσολογικά δεν συνιστά από μόνο του ένα επαρκές κριτήριο. Ο παράγοντας που καθιστά επιβεβλημένη τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου προκύπτει από την ίδια τη ρομανική δομή της γλώσσας. Αυτή αφορά στα γλωσσικά φαινόμενα που σχετίζονται με τη φωνολογική εξέλιξη της δημόδους λατινικής και τα οποία διαμόρφωσαν τη φωνητική ταυτότητα των σημερινών ρομανικών γλωσσών.

Μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελεί το φαινόμενο του τσιτακισμού. Συγκεκριμένα, από τα φωνήματα /k/, /g/, που αποδίδονται στην λατινική γλώσσα με τα γραφήματα <c> και <g> αντίστοιχα προέρχονται στα σημερινά βλαχικά ιδιώματα οι φατνιακοί φθόγγοι /ts/ και /dz/ που συνιστούν και φωνήματα. Για παράδειγμα από τις λατινικές λέξεις: cervus /kérvus/, gener /géner/ προέρχονται οι σημερινές βλαχικές cerbu [tsérbu] «ελάφι» και ginere [dzínere] «γαμπρός». Παρόμοια φωνητική εξέλιξη παρατηρούμε και σε άλλες ρομανικές γλώσσες. Για παράδειγμα, στη ρουμανική και ιταλική, δύο ρομανικές γλώσσες που εμφανίζουν μικρότερη ή μεγαλύτερη δομική συγγένεια με τη βλαχική, τα γραφήματα της λατινικής γλώσσας <c> και <g>, όταν ακολουθούνται από τα πρόσθια φωνήεντα /e/ και /i/, αποδίδουν τους ουρανοφατνιακούς φθόγγους [tʃ] και [dʒ]. Έτσι, οι λατινικές λέξεις cervus [kérvus], gener [géner] του ανωτέρω παραδείγματος παρήγαγαν τις σημερινές ρουμανικές και ιταλικές αντίστοιχα cerb [tʃérb], ginere [dzínere] και cervo [tʃérvɔ], genero [dʒénero]. Ανάλογες μεταβολές παρατηρούνται και σε άλλα φωνήματα της λατινικής γλώσσας.³⁴ Θα πρέπει να τονιστεί ότι και στις τρεις γλώσσες, η φωνητική μετατροπή των φωνημάτων που αποδίδονται από τα γραφήματα <c>, <g>, <j> δεν είναι καθολική, αλλά εμφανίζεται σε λέξεις, όπου αυτά τα γραφήματα ακολουθούνται από τα πρόσθια φωνήεντα <e> /e/ και <i> /i/.

³⁴ Ένα παράδειγμα αφορά το λατινικό σύμφωνο <j> που πραγματώνεται στη βλαχική, ρουμανική και ιταλική αντίστοιχα ως [dʒ], [z] και [dʒ]. Έτσι η λατινική λέξη jocus /jókus/ παρήγαγε τη βλαχική, ρουμανική και ιταλική αντίστοιχα λέξη djocu [dʒóku], joc [zók] και giuoco [dʒuóko].

Η περιγραφή του συνόλου των φωνολογικών μεταβολών που υπέστησαν οι φθόγγοι της λατινικής γλώσσας και κληρονομήθηκαν στις σύγχρονες ρομανικές γλώσσες δεν εμπίπτει στο πλαίσιο αυτής της μελέτης. Φυσικά, η συγκριτική μελέτη και η κατανόηση αυτών των φαινομένων προϋποθέτει τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου μέσω ενός συστήματος γραφής που να αναδεικνύει την προέλευση κάποιων φθόγγων σε συγκεκριμένες λέξεις και να καθιστά εφικτή τη δυνατότητα επίγνωσης της διαχρονικής εξέλιξης, καθώς και του φωνολογικού συστήματος της βλαχικής γλώσσας. Οι ανωτέρω διαπιστώσεις καθιστούν υποχρεωτική την πρόκριση του ιστορικού εις βάρος του φωνητικού κριτηρίου. Προτείνεται συνεπώς να αποδίδουν τα γραφήματα <c>, <g> τα φωνήματα /ts/, /dz/ στις περιπτώσεις που α) τα γραφήματα <c>, <g> ακολουθούνται από τα πρόσθια φωνήεντα <e> /e/ και <i> /i/ και β) είναι αποδεδειγμένη η προέλευση των φθόγγων /ts/, /dz/ από τα λατινικά /k/ <c>, /g/ <g> π.χ. cerbu [tsérbu] και ginere [dzínere] και όχι tserbu [tsérbu], dzinere [dzínere].

Τα ανωτέρω παραδείγματα καταδεικνύουν ότι η δημόδης λατινική γλώσσα, προγονική όλων των σημερινών ρομανικών γλωσσών, είχε παρουσιάσει ορισμένες φωνητικές μεταβολές που κληρονομήθηκαν τόσο στις δυτικορομανικές γλώσσες όσο και στην πρωταρχική ανατολική βαλκανο-ρομανική. Η τελευταία, ωστόσο, μετά την έλευση των Σλάβων στην βαλκανική χερσόνησο και την οριστική αποκοπή της από τις δυτικορομανικές γλώσσες υπόκειται σε ορισμένες ιδιαίτερες φωνητικές μεταβολές, οι οποίες και διαμορφώνουν τον ιδιαίτερο βαλκανο-ρομανικό της χαρακτήρα.³⁵ Αυτές οι μεταβολές αποτέλεσαν στο εξής στοιχεία ενός φωνητικού πλαισίου που διαθέτουν από κοινού η βλαχική και η ρουμανική γλώσσα. Πρόκειται για δομικά χαρακτηριστικά των δύο γλωσσών, τα οποία συνδέονται συχνά όχι μόνο με τη μορφολογική αλλά και τη συντακτική τους δομή. Για παράδειγμα, τόσο στη βλαχική, όσο και στη ρουμανική γλώσσα εμφανίζονται τα κεντρικά φωνήεντα /ə/ και /i/. Η ακριβής χρήση τους συνιστά δομικό στοιχείο των δύο γλωσσών, εφόσον καθορίζει συχνά τη γραμματική και συντακτική δομή της γλώσσας. Για παράδειγμα ο άναρθρος και έναρθρος τύπος της λέξης «σπίτι» και στις δύο γλώσσες έχει την μορφή casă (σπίτι) και casa (το σπίτι). Παρατηρούμε ότι ο άναρθρος τύπος casă /kásə/ διαφοροποιείται από τον έναρθρο casa /kása/, μόνο ως προς το φωνήεν της κατάληξης. Η συγκεκριμένη τυπολογία ενσωματώνει μια εξελικτική φάση της κοινής πρωταρχικής ανατολικής βαλκανο-ρομανικής γλώσσας η οποία δομήθηκε μέσω της επίτασης του θηλυκού άρθρου: a (από ένα ρομανικό la), την ενσωμάτωσή του στην κατάληξη της λέξεως και την τροπή του άτονου τελικού /-a/ της καταλήξεως σε /-ə/, ώστε να δηλωθεί η μορφολογική διαφοροποίηση. Πρόκειται για μια φωνητική-μορφοσυντακτική εξέλιξη, που αναδεικνύει τη δομική σχέση των δύο γλωσσών.

Η ανωτέρω διαπίστωση καθιστά τη χρήση ορισμένων κοινών με τη ρουμανική γλώσσα γραφημάτων αναγκαία προϋπόθεση για την ακριβή επίγνωση της φωνητικής εξέλιξης της βλαχικής γλώσσας μετά το Μεσαίωνα και αντίστοιχα της ακριβούς γραπτής απόδοσής της. Με τη διάσπαση της πρωταρχικής ανατολικής βαλκανο-ρομανικής γλώσσας διαμορφώνεται πλέον η βλαχική. Η διάκρισή της από την παλιότερη ανατολική βαλκανο-ρωμανική διαπιστώνεται στις φωνητικές μεταβολές που διαμόρφωσαν νέους φθόγγους και τροποποίησαν τον φθογγολογικό της χαρακτήρα. Αν και πολλοί από αυτούς τους φθόγγους, όπως για παράδειγμα οι ουρανικοί φθόγγοι [ʎ], [ɲ] που αποτελούν φωνήματα στη βλαχική, εντοπίζονται επίσης σε ορισμένα ρουμανικά ιδιώματα, δεν

³⁵ Αναφέρεται χαρακτηριστικά το φαινόμενο του ρωτακισμού, στο οποίο ο φθόγγος [ʎ] της λατινικής μεταξύ των φωνηέντων μετατράπηκε σε [r] ή η μετατροπή του λατινικού συνδυασμού συμφώνων /kt/ <ct> σε /pt/ <pt>. Για παράδειγμα, η λατινική λέξη sol –solis εξελίχθηκε στη βλαχική και αντίστοιχα ρουμανική soare «ήλιος», ενώ η λατινική λέξη octo εξελίχθηκε στη βλαχική ortu «οκτώ» και αντίστοιχα ρουμανική «opt».

συμπεριλαμβάνονται στο φωνητικό σύστημα της επίσημης ρουμανικής γλώσσας και κατά συνέπεια δεν διαθέτουν διακριτά γραφήματα στο ρουμανικό αλφάβητο. Αντίθετα, η χρήση αυτών των φωνημάτων στα βλαχικά ιδιώματα είναι καθολική και συνεπώς η διακριτή γραφική τους απεικόνιση είναι υποχρεωτική. Επομένως, η υιοθέτηση του ιστορικού κριτηρίου δεν είναι επαρκής στο βαθμό που η βλαχική παρουσιάζει φωνολογικές, φωνητικές και μορφολογικές διαφορές από τη ρουμανική.

Το φωνητικό κριτήριο που αντιστοιχεί στην αρχή της απλούστερης γραφής (Παπαναστασίου 2008: 75) είναι αυτό που θα επιτρέψει να διευκρινιστεί η διαφορά μεταξύ των πραγματώσεων που αποτελούν φωνήματα,³⁶ δηλαδή φθόγγων με διαφοροποιητική αξία στη βλαχική, σε περίπτωση που η ρουμανική ορθογραφία δεν επιτρέπει αυτή τη διάκριση. Όταν εφαρμόζεται το φωνητικό κριτήριο, στόχος της γραφής δεν είναι να παραστήσει τους φθόγγους μιας γλώσσας, αλλά τα φωνήματα της. Η ακριβής αναπαράσταση των φθόγγων δεν είναι έργο της γραφής, αλλά της φωνητικής μεταγραφής, η οποία έχει εντελώς διαφορετική λειτουργία (Παπαναστασίου 2008: 46-48). Για να ικανοποιηθεί το φωνητικό κριτήριο πρέπει κανείς να βασιστεί στις εργασίες σύγχρονης φωνολογικής περιγραφής της βλαχικής (Caragiu-Marioțeanu 1968: 32, Ντίνας 1986: 86-87, Βέις 2000: 186, 198). Στο πλαίσιο αυτής της παρουσίασης είναι ίσως σκόπιμο να παρουσιαστούν τα σύμφωνα και τα φωνήεντα της βλαχικής, όπως περιγράφονται στις ειδικές φωνολογικές περιγραφές, με βάση τη σύγχρονη μεθοδολογία.

Πίνακας 5. Σύστημα των συμφώνων της βλαχικής (Βέις 2000: 189)

		Χειλικό	Οδοντικό	Συριστικό	Ουρανικό	Υπερωικό
Κλειστό	Άηχο	p	t	ts	tʃ	k
	Ήχηρό	b	d	dz	dʒ	g
Τριβόμενο	Άηχο	f	θ	s	ʃ	x
	Ήχηρό	v	ð	z	ʒ	ɣ
Έρρινο		m	n		ɲ	
Πλευρικό			l		ʎ	
Εκτός συστήματος						
Υγρό		r				

Πίνακας 6. Σύστημα των φωνηέντων της βλαχικής (Βέις 2000: 198)

	Πρόσθιο	Κεντρικό	Οπίσθιο
Κλειστό	i	i	u
Μεσαίο	e	ə	o
Ανοικτό		a	

Το φωνητικό κριτήριο πρέπει να υιοθετηθεί για να περιγραφούν φθόγγοι που δεν αποδίδονται από το σύστημα γραφής της ρουμανικής γραφής, όπως για παράδειγμα οι ουρανικοί φθόγγοι [ʎ], [ɲ], [ɣ] που αποτελούν φωνήματα με διαφοροποιητική αξία στη βλαχική (Βέις 2000: 179). Για τους φθόγγους αυτούς υιοθετούμε τα γραφήματα <ί> και <ή> και <ǎ> αντίστοιχα. Στο παρελθόν, τα γραφήματα <ί> και <ή> έχουν ήδη προταθεί, μεταξύ άλλων, από το σύστημα του περιοδικού *Fara Armânească* (Biblioteca Fara Armânească 1993) και από τους Capidan (2005 [1932]), Μπουσμπούκη (1982) και Κατσάνη & Ντίνα (1990). Οι Capidan (2005 [1932]) και Μπουσμπούκης (1982) στα συστήματα γραφής που προτείνουν λαμβάνουν υπόψη το φωνητικό κριτήριο, το οποίο και υιοθετείται απόλυτα από τους Κατσάνη & Ντίνα (1990).

³⁶ Για τον όρο φώνημα βλ. (Trubetzkoy 1964: 36-38)

Ένα τελευταίο κριτήριο πρακτικής αξίας αφορά στο γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών. Βάσει αυτού, λαμβάνονται υπόψη τα σύμβολα που προτείνονται από ομιλητές αυτής της γλώσσας που προσπάθησαν να τη γράψουν. Αυτό το κριτήριο χρησιμοποιήθηκε επίσης για να επιλέξουμε τα γραφήματα που προτείνουμε, αφού μελετήσαμε τα συστήματα γραφής που χρησιμοποιήθηκαν μέχρι σήμερα.

Πίνακας 7. Συστήματα γραφής της βλαχικής γλώσσας που χρησιμοποιήθηκαν σε επιστημονικές μελέτες³⁷

IPA	Capidan (2005 [1932])	Μπουσμπούκης (1982)	Κατσάνης & Ντίνας (1990) ³⁸
ə	ă	ă	ă
k	c	k	k
c	k´	k´	k´
ð	ð	ð	ð
dʒ	ǰ	ǰ	dž
dz	dz	ḍ	dz
g	g	g (+a/ă/î/o/u/συμφ.)	g
ɟ	g´	ǰ	ǰ
x	h	h, h´	h, h´
i	î, â	î	î
ʒ	j	j	ž
ʎ	l´	l´	ĺ
ɲ	ń	n´	ń
ʃ	š	ş	š
θ	θ	-	θ
ts	ts	ṭ	ts
tʃ	č	č	tš
ks	cs	x	cs
ɣ	γ	γ	γ
j	γ	y	γ´

Οι επιστημονικές προϋποθέσεις που τέθηκαν από τα ανωτέρω κριτήρια, καθορίζοντας το ερευνητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης, οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός ενοποιημένου συστήματος γραφής της βλαχικής γλώσσας. Στον παρακάτω πίνακα, παρουσιάζεται η νέα πρόταση σε αντιστοιχία με τα σύμβολα του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου, καθώς και με φθόγγους τη ελληνικής και άλλων ξένων γλωσσών.³⁹

³⁷ Στον παρόντα πίνακα παραλείπουμε τα σύμβολα του IPA a, b, d, e, f, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z ως κοινά με τα αντίστοιχα των ανωτέρων λατινικών αλφαβήτων.

³⁸ Στα γραφήματα /k´/, /h´/, /γ´/ του αλφαβήτου των Κατσάνη-Ντίνα ο τόνος βρίσκεται πάνω από τα γράμματα.

³⁹ Η νέα πρόταση παρουσιάστηκε πρώτη φορά στο Δασούλας (2013: 17-18).

Πίνακας 8. Ενοποιημένο σύστημα γραφής της βλαχικής γλώσσας προτεινόμενο από τους Μπέη & Δασούλα

Γραφήματα	IPA	Αντιστοιχίες	Γραφήματα	IPA	Αντιστοιχίες
A a	a	ελλ. /α/	Ĭ Ĩ	ɫ	ιταλ. figlio
Ă ă	ə	αγγλ. bird, γαλλ. que	M m	m	ελλ. /μ/
B b	b	ελλ. /μπ/	N n	n	ελλ. /ν/
Cc (+a/ă/î/o/u/συμφ.)	k	ελλ. /κ/	Ń ń	ɲ	γαλλ. vigne ιταλ. agnello
CH ch (+e/i)	c	ελλ. /κ/	O o	o	ελλ. /ο/
C c (+e/i)	ts	ελλ. /τσ/	P p	p	ελλ. /π/
D d	d	ελλ. /ντ/	R r	r	ελλ. /ρ/
DH dh	ð	ελλ. /ð/	S s	s	ελλ. /σ/
DJ dj	dʒ	αγγλ. gin ιταλ. gioco	Ș ș	ʃ	γαλλ. chef αγγλ. shame
DZ dz	dz	ελλ. /τζ/	T t	t	ελλ. /τ/
E e	e	ελλ. /ε/	TH th	θ	ελλ. /θ/
F f	f	ελλ. /φ/	TS ts	ts	ελλ. /τσ/
G g (+a/ă/î/o/u/συμφ.)	g	ελλ. /γκ/	TȘ țș	tʃ	αγγλ. choice ιταλ. ciao
GH gh (+e/i)	ʝ	ελλ. /γκ/	U u	u	ελλ. /ου/
G g (+ e/i)	dz	ελλ. /τζ/	V v	v	ελλ. /β/
H h⁴⁰	x	ελλ. /χ/	X x	ks	ελλ. /ξ/
I i	i	ελλ. /ι/	Ț ț	ɣ	ελλ. /γ/ (όπως γάλα)
Î î	ɨ	ήχος μεταξύ < i > και < ou >	Y y	j	γ (όπως γέρος)
J j	ʒ	γαλλ. jour	Z z	z	ελλ. /ζ/
L l	l	ελλ. /λ/			

Τα παραπάνω γραφήματα μπορούν να αποδώσουν το σύνολο των ιδιαζόντων φθόγγων όλων των γεωγραφικών ποικιλιών της βλαχικής. Αυτές οι πραγματώσεις εντοπίστηκαν τόσο σε ειδικές φωνολογικές αναλύσεις (Capidan 2005 [1932], Caragiu-Marioțeanu 1968, Golab 1984, Ντίνας 1986, Βέις 2000, Βασιλείου 2014), όσο και σε γλωσσικά δεδομένα που προήλθαν από επιτόπια έρευνα. Το γράφημα <î>, που αποδίδει το κλειστό κεντρικό φωνήεν /i/, είναι ανύπαρκτο στην αρβανιτοβλαχική διάλεκτο και σε ορισμένα ιδιώματα που ανήκουν στην διαλεκτική ομάδα των βόρειων βλαχικών ιδιωμάτων. Στην περίπτωση αυτή οι ομιλητές αυτών των ιδιωμάτων δεν πρέπει να χρησιμοποιούν το <î>, αλλά τα γραφήματα <ă>, <e>, <o> που αντιστοιχούν στους φθόγγους [ə], [e] και [o] και αντικαθιστούν στις ίδιες λέξεις το [i]. Για παράδειγμα, στην πλειοψηφία των βλαχικών ιδιωμάτων η λέξη tsînu [tsi'nu] «κρατώ» εκφέρεται με τον προαναφερθέντα τρόπο, ενώ στο αρβανιτοβλαχικό ιδίωμα της Ακαρνανίας, η ίδια λέξη εκφέρεται ως tsenu [tsenu] (Βασιλείου 2014: 99). Επίσης, στην αρβανιτοβλαχική διάλεκτο εμφανίζονται κάποιες χαρακτηριστικές πραγματώσεις, ανύπαρκτες στα υπόλοιπα ιδιώματα όπως: α) το σταφυλικό φατνιακό εξακολουθητικό ηχηρό [ɸ], όμοιο με τον αντίστοιχο φθόγγο της γαλλικής, που παρουσιάζεται σε κάποια αρβανιτοβλαχικά ιδιώματα και β) το παλλόμενο

⁴⁰ Το γράφημα <h> αποδίδει εκτός από τον υπερωικό τριβόμενο [x] και τον σπανιότατο συγγενικό φθόγγο, το φαρυγγικό τριβόμενο [h], που εμφανίζεται σε κάποια ιδιώματα π.χ.: hă [hə] «ναι» στο ιδίωμα του Μετσόβου

φατνιακό εξακολουθητικό ηχηρό [r]⁴¹ που παρουσιάζεται σε κάποια άλλα. Οι φθόγγοι αυτοί αποδίδονται στο σύστημα, που προτείνεται σ' αυτή τη μελέτη, με το γράφημα <r> και όχι με ιδιαίτερο γράφημα, επειδή δεν αποτελούν φωνήματα, αλλά ελεύθερα εναλλασσόμενα αλλόφωνα του ίδιου φωνήματος εφόσον παρουσιάζονται στο ίδιο φωνητικό περιβάλλον χωρίς διακριτική λειτουργία. Οι φθόγγοι αυτοί έχουν αποδοθεί στο παρελθόν από κάποιους μελετητές από τα γραφήματα <rr> ή <ř>.

Πίνακας 9. Υποδείγματα λέξεων της βλαχικής βασισμένες στην προτεινόμενη γραφή Μπέη & Δασούλα

Γραφήματα	Υποδείγματα	Γραφήματα	Υποδείγματα
A a	adapu «ποτίζω»	Ĺ ĩ	ĭertu «συγχωρώ»
Ă ă	călcănu «πτέρνα»	M m	moru «πεθαίνω»
B b	berbecu «κριάρι»	N n	necu «πνίγω»
Cc (+a/ă/î/o/u/συμφ.)	crescu «μεγαλώνω»	Ń ń	ńelu «αρνί»
CH ch (+e/i)	chicu «στάζω»	O o	omu «άνθρωπος»
C c (+e/i)	cerbu «ελάφι»	P p	punte «γέφυρα»
D d	dedu «έδωσα»	R r	raru «αραιός, αραιά»
DH dh	dhală «ξινόγαλο»	S s	semnu «σημάδι»
DJ dj	djugu «ζυγός»	Ş ş	şarpe «φίδι»
DZ dz	dzicu «λέω»	T t	trecu «περνάω»
E e	etă «βίος, αιώνας»	TH th	theamine «θηλυκά»
F f	fărină «αλεύρι»	TS ts	tsînu «κρατώ»
G g (+a/ă/î/o/u/συμφ.)	galbinu «κίτρινος»	TŞ tş	tşocu «σφυρί»
GH gh (+e/i)	ghine «καλά»	U u	udu «βρεχμένος»
G g (+ e/i)	geaminu «δίδυμος»	V v	vrutu «αγαπημένος»
H h	heru «σίδηρο»	X x	xoltu «αδέσμευτος»
I i	inimă «καρδιά»	Ğ ğ	ğîtsu «γκεσέμι»
Î î	împărtsîre «μοιρασιά»	Y y	yermu «σκουλήκι»
J j	jale «πένθος»	Z z	zburăscu «μιλώ»
L l	lapte»γάλα»		

Το προτεινόμενο από αυτή τη μελέτη αλφάβητο, σεβόμενο απόλυτα την ιστορική και φωνητική εξέλιξη της βλαχικής γλώσσας, επιδιώκει τον ευχερέστερο συνδυασμό των δύο κριτηρίων, ώστε ο γράφων και ακόμα περισσότερο ο μελετητής να έχει επίγνωση σε κάποιο βαθμό της διαχρονικής εξέλιξης και της ιστορικής προέλευσης των φωνημάτων της και παράλληλα να είναι επιτρεπτή η ακριβής τους φωνητική απόδοση. Το πρακτικό αποτέλεσμα της προαναφερόμενης μεθοδολογίας αποτυπώνεται με ευκρίνεια στο παράδειγμα που ακολουθεί. Το πρώτο πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα της ενεργητικής φωνής του λατινικού ρήματος ungo μας έδωσε αντίστοιχα το βλαχικό ungu [úngu] «αλείφω, επιχρίω», το ρουμανικό unġ [úng] και το ιταλικό ungo [úngo]. Από τον λατινικό τύπο unġis, που αποτελεί το δεύτερο πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα της ενεργητικής φωνής του ίδιου ρήματος, προήλθαν ο σημερινός βλαχικός τύπος unġi [úndzi] «αλείφεις, επιχρίεις», καθώς και ο ρουμανικός και ιταλικός τύπος unġi [úndzi]. Αν απορρίπταμε το ιστορικό κριτήριο και υιοθετούσαμε μία απολύτως φωνητική απόδοση της λέξης, η βλαχική γλώσσα θα παρέκλινε από τις φωνολογικές αρχές που διέπουν τις υπόλοιπες λατινογενείς γλώσσες. Ωστόσο, πιο σημαντική επίπτωση θεωρούμε την εμφάνιση

⁴¹ Όμοιο με τον αντίστοιχο φθόγγο της αλβανικής και της ισπανικής, που γίνεται αντιληπτός από τους ομιλητές ως «διπλό ρ» και αποδίδεται με το σύμβολο [r] που διαφέρει από το σύμβολο [r] του αντίστοιχου υγρού συμφώνου των υπόλοιπων βλαχικών ιδιωμάτων και της νέας ελληνικής.

μορφολογικής ανομοιογένειας. Συγκεκριμένα, το τελευταίο γράμμα του θέματος του ρήματος θα εμφανιζόταν διαφοροποιημένο κατά την κλίση του ρήματος: ενώ στο πρώτο πρόσωπο της οριστικής του ενεστώτα της ενεργητικής φωνής του ανωτέρου ρήματος θα είχε την μορφή *ung*, το δεύτερο πρόσωπο θα είχε την μορφή *undzi*. Ανάλογα το ρήμα *facu* «κάνω» θα εμφάνιζε στο δεύτερο πρόσωπο την μορφή *fatsi* «κάνεις» και όχι *faci* που προτείνεται από το γραφικό σύστημα της παρούσας μελέτης. Προκειμένου να αποφευχθεί αυτή η ανομοιογένεια στο τελευταίο γράμμα του θέματος, κρίνεται απαραίτητη η ιστορική γραφή. Φυσικά, αυτός που γράφει και διαβάζει τη βλαχική πρέπει να γνωρίζει τον κοινό στις υπόλοιπες ρομανικές γλώσσες κανόνα, βάσει του οποίου τα γράφηματα <c> και <g> όταν ακολουθούνται από τα πρόσθια φωνήεντα /e/ και /i/, δεν προφέρονται όπως πριν από τα οπίσθια φωνήεντα /a/, /o/ και /u/ ως [k], [g], αλλά ως [tʃ] και [dʒ] στην ιταλική και τη ρουμανική, ως [s] και [ʒ] στη γαλλική και πορτογαλική και ως [θ] και [χ] στην επίσημη ισπανική της Ισπανίας.

4. Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια προσπάθεια θέσπισης ενός ομογενοποιημένου συστήματος γραφής της βλαχικής, βασισμένο αποκλειστικά σε επιστημονικά κριτήρια, κατάλληλο να αποδώσει τους φθόγγους όλων των ποικιλιών της. Τα κριτήρια που επιλέξαμε σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες αυτής της γλώσσας. Η βλαχική, αν και συνιστά μια υπό εξαφάνιση προφορική γλώσσα, προέρχεται από μια σημαντική κλασική νεκρή γλώσσα, τη λατινική, και συνδέεται στενά με ευρύτατα διαδεδομένες γλώσσες, όπως η ρουμανική, η ιταλική, η γαλλική, η ισπανική, η πορτογαλική και άλλες. Αυτή ακριβώς η ιδιαιτερότητα καθιστά το ιστορικό κριτήριο γραφής πρωταρχικό, εφόσον η εφαρμογή του επιτρέπει να διαφανεί η προέλευσή της και η σχέση της με άλλες ρομανικές γλώσσες. Ωστόσο, οι υπαρκτές διαφορές με τις υπόλοιπες ρομανικές γλώσσες καθιστούν αναγκαία την υιοθέτηση του φωνητικού κριτηρίου, προκειμένου να περιγραφεί. Οι φωνητικές και φωνολογικές αποκλίσεις των ποικιλιών της βλαχικής γλώσσας, όπως αυτές ομιλούνται σήμερα, επιβάλλουν την εφαρμογή αυτού του κριτηρίου ώστε να είναι εφικτή η απόδοση με ιδιαίτερα γράφηματα των διαζόντων φθόγγων που αποτελούν ταυτόχρονα φωνήματα με διαφοροποιητική αξία.

Το προτεινόμενο γραφικό σύστημα, επιτρέποντας την περιγραφή των φωνημάτων όλων των γεωγραφικών ποικιλιών της βλαχικής, συνιστούν ενιαίο ορθογραφικό σύστημα, κατάλληλο για ευέλικτη χρήση από ομιλητές και μελετητές του συνόλου των ιδιωμάτων και των διαλέκτων αυτής της γλώσσας. Η μελέτη αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο δημιουργίας γραφικών συστημάτων που προορίζονται για τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες, κυρίως προφορικής παράδοσης, που δεν χρησιμοποιούνται επίσημα και χαρακτηρίζονται από μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των ιδιωμάτων που τις απαρτίζουν. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να εφαρμοστεί με διαφοροποιημένο τρόπο από τους ομιλητές των κατά τόπους βλαχικών ιδιωμάτων, όπως συμβαίνει με άλλα γραπτά συστήματα λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών στην Ευρώπη (π.χ. βρετονική, σαρδηνιακή). Δηλαδή τα γράφηματα, που συμπεριλαμβάνονται στον πίνακα 8, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ανάλογα με την τοπική προφορά και τους ιδιόζοντες φθόγγους κάθε ιδιώματος.

Το σύστημα γραπτής απόδοσης που προτείνεται σε αυτή τη μελέτη προέκυψε λαμβάνοντας υπόψη τις γλωσσικές, ιστορικο-γεωγραφικές και πολιτικές διαστάσεις της βλαχικής γλώσσας. Ακολουθώντας την ιεραρχία κριτηρίων που είναι σύμφωνα με τις αρχές του σύγχρονου γλωσσικού προγραμματισμού για την απόδοση των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών, αποσκοπεί στο να αποτελέσει ένα εύχρηστο μεθοδολογικό εργαλείο για τη γραπτή της χρήση.

Βιβλιογραφία

- Βασιλείου, Α. 2014. Η γλώσσα των Βλάχων (Καραγκούνηδων) της Αιτωλοακαρνανίας Καταγραφή μιας γλώσσας υπό εξαφάνιση. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Bec, P. 1971. *Manuel pratique de la philologie romane*. Vol. II. Paris: Picard.
- Béis, S. 2000. Le parler aroumain de Metsovo. Description d'une langue en voie de disparition. Thèse de doctorat, Université Paris V-Sorbonne.
- Béis, S. 2008. Propositions pour un système graphique de l'aroumain. In A. Veiga & M. I. González Rey (eds), *Actes du XXXIe Colloque de la Société Internationale de Linguistique Fonctionnelle*. Lugo: Axac, 103-107.
- Biblioteca Fara Armânească 1993. *Cursu practic di limbă armânească*. Freiburg: Avdella.
- Caragiu-Marioțeanu, M. 1968. *Fono-morfologie Aromână Studiu de dialectologie structurală*. București: Editură Academiei Republicii Socialiste România.
- Caragiu-Marioțeanu, M. 1997. *Dicționar Aromân Macedo-Vlah*. București: Enciclopedică
- Capidan, T. 2005 [1932]. *Aromânii, Dialectul Aromân*. București: Editură Fundației Culturale Aromâne.
- Conseil de l'Europe 1997. Parliamentary Assembly AACR 18.97, 1403-24/6/97-I-E και AS(1997) CR18 Doc. 7728 provisional edition, ordinary session report, eighteenth sitting, 24 June, appendix: Recommendation 1433 on the Aromanian culture and language.
- Coteanu, I. 1959. Le roumain et le développement du latin balkanique, In *Recueil d'études romanes Actes du IXe Congrès de la Linguistique Romanes à Lisbonne*. București: Academia Republicii Populare Romîne, 41-50.
- Cooper, R. 1996. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, F. 1996. *The Blackwell Encyclopedia of Writing Systems*. Oxford: Blackwell.
- Coulmas, F. 2003. *Writing Systems. An Introduction to Their Linguistic Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cunia, T. 2010. *Dictsiunar a Limbäljei Armânească*. Constantza: Cartea Aromână.
- Δασούλας, Φ. 2013. *Η αποκωδικοποίηση ενός πολιτισμού μέσα από το πεδίο της γλωσσικής του έκφρασης Το βλαχικό ιδίωμα του Μετσόβου*. 2^η ψηφιακή έκδοση. Δημοσίευση στο <http://metsovoidioma.blogspot.com.ebook.html>.
- Golab, Z. 1984. *The Aromanian Dialect of Krusevo in S.R. Macedonia S.F.R. Yugoslavia*. Skopje: Macedonian Academy of Arts and Sciences.
- Καβαλλιώτης, Α. 1770. *Πρωτοπειρία παρά του σοφολογιωτάτου και αιδεσιμωτάτου Διδασκάλου Ιεροκήρυκος, και Πρωτοπαπά Κυρίου Θεοδώρου Αναστασίου Καβαλλιώτου του Μοσχοπολίτου ζυντεθείσα, και νυν τύποις εκδοθείσα δαπάνη του εντιμωτάτου, και χρησιμωτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, του και Κοσμήσκου επιλεγόμενου εκ πατρίδος Μοσχοπόλεως*. Βενετία.
- Κακριδή-Φερράρι, Μ. 2008. Ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις. Τάσεις και αντιστάσεις, Στο Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Θέρμη και φως. Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α-Φ. Χρηστίδη*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 365-383.
- Καραντζόλα, Ε. 2016. *Γλωσσικές πολιτικές στις χώρες της Μεσογείου*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Κατσάνης, Ν. & Ντίνας, Κ. 1990. *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής* Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Μοσχοπολίτης, Δ. 1802 [1794]. *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβαντικής*. Βενετία.
- Μποιάτζης Μ. 1813. *Γραμματική Ρωμανική, ήτοι Μακεδονοβλαχική-Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre*. Εν Βιέννη: Τυπογραφία Ιωάννου Σύνερπ.
- Μπουσμπούκης Α. 1982. Το ρήμα της Αρωμανικής. Μορφολογική Ανάλυση. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Νικολαΐδης, Κ. 1909. *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσας*. Εν Αθήναις: Τύποις Σακελλαρίου.
- Ντίνας, Κ. 1986. Το κουτσοβλάχικο ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική ανάλυση. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Ουκούτας, Κ. 1797. *Νέα Παιδαγωγία ήτοι Αλφαβητάριον εύκολον του μαθείν τα νέα παιδιά τα ρωμανο-βλάχικα Γράμματα εις κοινήν χρήσιν των Ρωμανο-Βλάχων, νυν πρώτον συνετέθη και εδιορθώθη παρά του αιδαισιμοτάτου εν ιερέυσιν κ. κ. Κωνσταντίνου του Ουκούτα, Μοσχοπολίτου, Χαρτοφύλακος και Πρωτοπαπά εν τη Ποσνάνια της μεσημβρινής Προυσίας, και δι' αυτού χάριν εδόθη εις τύπον δια καύχημα του Γένους*. Εν Βιέννη: Τύποις Μαρκίδων Πούλιου.
- Papahagi, T. 1963. *Dicționarul Dialectului Aromân*. București: Academia Republicii Populare Romîne.
- Παπαναστασίου, Γ. 2008. *Νεοελληνική ορθογραφία. Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Ρόζιας, Κ. 1809. *Τέχνη της Ρωμανικής αναγνώσεως με λατινικά γράμματα, τα οποία είναι τα παλαιά γράμματα των Ρωμάνων, προς καλωπισμόν παντός του επί τάδε, και αντιπέραν του Δουνάβεως κατοικούντος Ρωμανικού Γένους πεπονημένη [...]*. Βούδα.
- Σιώκης, Ν. 2002. Η βλάχικη γλώσσα και οι προσπάθειες διατήρησής της από τους Βλάχους απόδημους (τέλη 18ου-αρχές 19ου αιώνα). *Ελιμειακά* 48-49, 39-57 και 138-159.
- Trubetzkoy, N. 1964 [1949] *Principes de phonologie*. (Μετάφραση J. Cantineau). Paris: Klincksieck.
- Tsitsipis, L. 1998. *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift. Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact*. Oxford: Clarendon Press.
- Winnifrith, T. 1987. *The Vlachs. The History of a Balkan People*. London: Duckworth.